

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.63.16717

УДК 347.6(045)

Г. М. Грабовська,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4484-8295>

К. В. Галатенко,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ПРИЙОМНА СІМ'Я ЯК ФОРМА ОПІКИ НАД ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна

E-mails: hanna.hrabovska@npp.nau.edu.ua, 5661840@stud.nau.edu.ua

Мета: дослідити правові засади прийомної сім'ї як форми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах війни. **Методи дослідження:** літературний (опрацювання літературних джерел, підручників, монографій, статей із юридичних журналів, норм права чинного законодавства), документального аналізу і синтезу, порівняльного аналізу, об'єктивної істини, пізнавально-аналітичний тощо. Багатоаспектність предмета дослідження обумовила застосування як загальнонаукових, так і приватно-наукових методів. **Результати:** проаналізовано особливості реформування та функціонування системи опіки над дітьми-сиротами в Україні в умовах воєнного стану. **Обговорення:** було проаналізовано нормативну базу, що забезпечує вимоги до прийомних сімей та умови, за яких вони можуть надавати опіку над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: діти, позбавлені батьківського піклування; діти-сироти; права дитини; прийомні сім'ї; охорона прав дітей; піклування над дітьми в умовах війни.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному світі на державу покладається завдання щодо забезпечення опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Дана умова пов'язана з багатьма особливостями, внаслідок яких дитина не здатна забезпечити себе самостійним повноцінним життям. В Україні опіка над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, здійснюється на державному рівні в інтернатних закладах. Однак, держава не здатна забезпечити кожному дитині батьківським теплом, турботою та приділяти достатньо уваги дитині, що б змогло забезпечити її повноцінний розвиток у суспі-

льстві. Вивчення проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, довело, що сімейне виховання, безперечно, виступає пріоритетною формою в Україні. Так, пріоритетними напрямками політики держави щодо дітей мають бути створення та забезпечення безпечних умов для їх життя та розвитку; формування системи освіти, медичної системи, забезпечення їх якісної та продуктивної життєдіяльності тощо. В останні роки змінюється тенденція пріоритетної державної політики, здебільшого в формі опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Перевага надається вихованню дітей-сиріт у

сім'ї (усиновлення, опіка, передавання на виховання до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей). Законом України від 13 січня 2005 р. «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» було передбачено подальше заохочення та підтримку прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [1].

В Україні збільшується кількість дітей, батьки яких загинули або про їхню долю та місцеперебування нічого невідомо. Саме тому з боку уряду було тимчасово прийнято рішення про спрощення процедури оформлення опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, на період дії воєнного стану в країні. Сучасні реалії сьогодення спонукають багатьох науковців та практиків до пошуків вдосконалення даної форми опіки над дітьми, оскільки проблема дитячого сирітства з кожним днем стає більш актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідженням питання прийомної сім'ї як інституційної форми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, займалися такі науковці, як: А.Б. Гриняк, Л.М. Артюшкіна, Л. Волинець, С.О. Погрібний, Є.В. Падун, У.В. Романюк, О.В. Фетисова, В. Оржеховська, Р.А. Шукуров, Н.Юркіна, В.Барабанова, В.Ослон, Є.Морозова, Б.Ломова, Д.Джексон, Дж.Викланд, Дж.Ливенгер, Т.Гордон, М.Аралова, І.Бех, Т.Говорун, В.С.Гопанчук, Я.Гошовський, І.В.Жилінкова, Й.Лангмейер, М.Лисин, З.Матейчек, В.Мухін, З.В.Ромовська, Н. Толстих, В. Циба, Я.М.Шевченко. Якщо говорити про досвід прийомного виховання над дітьми в зарубіжних країнах, то дане питання висвітлено в наукових дослідженнях: І. Братусь, О. Власової, І. Козубовської, Г. Лактіонової, В. Поліщук, О. Шипіленко.

Метою статті є наукове обґрунтування правових засад функціонування прийомної сім'ї як інституційної форми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в сучасних воєнних умовах.

Виклад основного матеріалу. Після початку з боку рф повномасштабних бойових дій 24 лютого 2022 року, в Україні постала проблема з

тим, що дуже багато дітей втратило свої сім'ї та домівки. В Україні опіка над дітьми-сиротами та тими, хто залишився без батьківського піклування, здійснюється в основному в інтернатних закладах, завдання яких – надання матеріальної допомоги, утримання, виховання, навчання, підготовка до самостійного життя. Але викликом стало те, що багато таких закладів було зруйновано на території, де велися і ведуться бойові дії, також не варто забувати, що частина таких дітей залишилася на тимчасово окупованій території України, і відбувається примусова депортація на територію рф.

За даними Офісу Генерального прокурора з початку розпочатої рф війни проти України станом на 02.05.2022 р. було вбито щонайменше 219 українських дітей, ще 405 дітей отримали поранення. Ці цифри про постраждалих від війни дітей не остаточні, оскільки триває робота з їх встановлення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях. Щодня кількість підтверджених смертей та поранень серед неповнолітніх збільшується.

Відповідно до ст. 256-1 Сімейного кодексу України прийомною названа «сім'я, яка добровільно взяла на себе виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей» [2]. М.В. Антокольський вважає, що прийомна сім'я є гібридною формою, яка містить в собі деякі риси опіки, дитячого закладу та усиновлення [3, с. 111]. Л.Ю. Міхеєва визначає прийомну сім'ю як вид опіки [4, с. 53–59]. Г.М. Бевз прийомну сім'ю розглядає одночасно як малу групу, де індивідуальний досвід кожного визначає нормативи та спрямованість її функціонування і як соціальний інститут, що покликаний здійснювати санкціоновану суспільством функцію догляду та соціалізації дитини, позбавленої опіки біологічних батьків [5, с. 16].

Так, ст. 52 Конституції України від 28 червня 1996 року зазначає, що: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» [6].

Не можна не згадати і міжнародні документи у сфері захисту дітей. На захист прав дитини, її розвитку прийнята низка міжнародних документів. Серед цих документів особливо важливе значення має Конвенція ООН про права дитини, яку було прийнято і відкрито для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. Ця Конвенція ратифікована Верховною Радою України і набула чинності для України 27 вересня 1991 р. Міжнародними зобов'язаннями Україна гарантує свободу і гідність своїх дітей, створює умови для їхнього всебічного розвитку. Конвенція ООН про права дитини проголосила, що дитині для повного емоційного комфортного розвитку найкраще рости у сім'ї, в атмосфері щастя, любові і взаєморозуміння. Крім того, підкреслюється, що кожна дитина має право на сім'ю. Саме за таких умов дитина може бути повністю підготовлена до самостійного життя у суспільстві й вихована у дусі розуміння вищих гуманістичних ідеалів, вищих моральних цінностей [7].

Саме тому, тільки сім'я здатна забезпечити дитину основними потребами, забезпечити її подальший розвиток, створити та забезпечити існування дитини в здоровій сімейній атмосфері. Якщо склалася ситуація, яка унеможлиблює проживання дитини з рідними батьками, найкращою альтернативою опіки виступає прийомна сім'я.

Хоча прийомна сім'я є формою сімейного виховання, вона в той же час залишається формою державної опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тому держава залишає за собою ряд функцій: матеріальне забезпечення утримання дітей, оплату праці прийомним батькам, методичну підготовку та допомогу їм у вихованні сиріт, контроль за утриманням та вихованням дітей.

З боку держави були визначені важливі завдання щодо забезпечення належних умови для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Світовий досвід функціонування прийомних сімей доводить, що сімейні форми виховання краще готують своїх вихованців до самостійного дорослого життя, дають реальні приклади сі-

мейних стосунків, зберігаючи разом з тим шанс на повернення в біологічну родину.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26 квітня 2002 року № 565 основними напрямками вирішення проблеми соціального сирітства в Україні є пріоритетна підтримка сімейних форм виховання та проживання дітей у прийомній сім'ї як альтернативної форми сімейного виховання [8].

Питання про влаштування дитини у прийомну сім'ю як інституційну форму опіки узгоджується з органами опіки та піклування державної адміністрації. При з'ясуванні можливості влаштування до прийомної сім'ї, соціальний працівник проводить оцінку стану розвитку дитини, яка потребує влаштування. Однак важливо пам'ятати, що у кожної дитини є ряд певних особливостей, що унеможлиблює її адаптацію до умов життя в прийомній сім'ї. Умовно їх можна поділити на дві групи: I група – чинники, що пов'язані з біологічною сім'єю прийомної дитини та умовами її попереднього проживання; II група – чинники, пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, отриманими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків [9, с. 31].

Особливо для дітей, травмованих війною та втратою зв'язку з батьками, дуже важливо знаходитися в умовах, максимально наближених до сімейних. Це забезпечить найкращі інтереси дитини до того моменту, поки не буде достеменно з'ясовано, що саме сталося з її батьками. Саме тому, така інституційна форма опіки, як прийомна сім'я, покладає основу щодо вирішення проблеми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Важливо, що демократичне правове суспільство піклується про забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, гідними умовами, за яких діти матимуть можливість повною мірою розвивати власні здібності та закласти основу для повноцінного та гармонійного розвитку як у сім'ї, так і в суспільстві загалом. Також дуже актуальними є питання створення сприятливих умов для розвитку та

сімейного виховання дітей, оскільки від них залежить майбутнє країни [10, с. 126].

Так, до категорії дітей, які залишилися без піклування батьків, під час воєнного стану, належать:

- діти, батьки яких загинули (свідоцтва про смерть відсутні), та відсутні такі близькі родичі, як баба, дід, повнолітні сестра, брат, мачуха, вітчим;

- діти, батьки або близькі родичі яких не виходять на зв'язок, або перебувають в місцях активних обстрілів, під завалами, поранені в лікарнях.

- 23 березня 2022 р. урядом було повідомлено про схвалення розробленого Мінсоцполітики рішення, згідно з яким діти, які залишилися без піклування батьків, під час воєнного стану можуть бути влаштовані у прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу на умовах тимчасового влаштування.

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану діти, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі діти, розлучені із сім'єю, тимчасово влаштовуються до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей, які можуть бути влаштовані до таких форм виховання.

При відсутності технічної можливості видати наказ служби у справах дітей за місцем функціонування відповідної прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу, діти влаштовуються за наказом служби у справах дітей відповідної обласної та міської військової адміністрації.

У разі набуття тимчасово влаштованою дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, така дитина влаштовується до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на загальних підставах з призначенням виплати державної соціальної допомоги.

Під час воєнного стану також зробили не обов'язковим для кандидатів в опікуни та піклувальники проходження курсу навчання з виховання дітей, які залишились без батьківського піклування [11].

Однак, наразі гостро постає питання стосовно того, що українське законодавство усталено унормовує понятійний апарат та категорії дітей, які потребують підтримки і захисту. Разом із тим, в умовах війни з'явилися нові визначення груп дітей, що потребують допомоги у фактичних обставинах, що склалися. Також важливою проблемою, яка постала на сьогоднішній час, є те, що відповідно до нормативно-правових актів України, необхідно здійснювати контроль та соціальне супроводження сім'ї, контроль за умовами утримання, виховання, навчання прийомних дітей здійснюють служби у справах дітей районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських рад за місцем проживання сім'ї шляхом її відвідування. Періодичність відвідувань устанавлюється окремим графіком. Відвідування повинні проводитись не рідше ніж один раз на рік, крім першого відвідування, яке проводиться через три місяці після влаштування дитини в прийомну сім'ю. Але під час військових дій важко контролювати умови та соціально супроводжувати таку сім'ю. Тому зараз дуже важливо удосконалити норми законодавства під реальний час подій, оскільки незрозуміло, що робити прийомним сім'ям, які опинилися на тимчасово окупованих територіях України, як їм отримати соціальні пільги та виплати від держави, як захистити свою сім'ю від депортації та можливого роз'єднання.

Однією із проблем, яка є під час війни в дітей – це психологічна травма від війни та її наслідків, і тому держава повинна продумати механізм того, як надавати дітям психологічну допомогу. Ще однією проблемою є процес контролю за розвитком та навчанням дітей, які перебувають у прийомних сім'ях, оскільки під час війни багато закладів освіти було зруйновано, а це може призвести до того, що в майбутньому таким дітям буде важко адаптуватися в соціумі та розвиватися як особистість.

Також, важливо зрозуміти, що робити тим дітям, які втратили свої прийомні сім'ї, оскільки як показує досвід подій, які відбуваються наразі, держава не завжди може встановити всіх людей, які загинули від бойових дій, або тих, хто втра-

тив свої документи, які б доводили, що вони є законними опікунами дитини.

Найбільшою проблемою, яка наразі залишається, є процес примусової депортації та роз'єднання сімей, де перебувають діти-сироти. На окупованих територіях було зафіксовано багато випадків, коли дітей-сиріт насильно депортували до рф, а потім їх було усиновлено громадянами рф, що є прямим та неопосередкованим порушенням прав дітей та ще одним військовим злочином проти людяності з боку рф.

Висновки. В Україні активно запроваджується робота зі створення форми державної опіки – інституту прийомної сім'ї, що дає можливість дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, рости та виховуватися в сім'ї. Однак, не зважаючи на ряд проблемних аспектів, можна дійти висновку, що в Україні держава і суспільство зацікавлені в пошуку додаткових до інтернатної форми виховання, більш ефективних шляхів вирішення проблем опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану. Саме тому, прийомна сім'я в Україні неодмінно повинна стати однією з найпоширеніших форм опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Можна дійти висновку, що прийомна сім'я як інституційна форма опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, переживає нові виклики, які показала ця війна, і наша держава та суспільство мають зробити свої висновки задля того, щоб вдосконалити дану систему захисту дітей, які перебувають у прийомних родин.

Література

1. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січ. 2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 20.05.2022).

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1500> (дата звернення: 20.05.2022).

3. Антокольський М.В. Сімейне право: підруч. Вид. 2-е, перероб. і доп. Москва: Норма, 2002. 336 с.

4. Міхеєва Л.Ю. Інститут опіки та піклування в сучасних умовах. *Держава і право*. 2003. № 5. С. 53–59.

5. Бевз Г.М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2002. 21 с.

6. Конституція України (із змінами, внесеними Законами України від 8 груд. 2004 р. № 2222-IV, від 1 лют. 2011 р. № 2952-VI, від 19 вер. 2013 р. № 586-VII, від 21 лют. 2014 р. № 742-VII). URL: <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html> (дата звернення: 20.05.2022).

7. Конвенція ООН про права дитини від 20 лист. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.05.2022).

8. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2002 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2022).

9. Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні / за ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. Київ: Дата Банк Україна, 2002. 128 с.

10. Ямненко Т.М. Захист прав дітей, позбавлених батьківського піклування, з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2022. № 1(62). С. 126-132. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.62.16491>

11. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 22 бер. 2022 р. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#n15> (дата звернення: 20.05.2022).

References

1. Pro zabezpechennja organizacijno-pravovyh umov social'nogo zahystu ditej-syrit ta ditej, pozbavlenyh bat'kivs'kogo pikluvannja: Zakon Ukrai'ny vid 13 sich. 2005 r. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (data zvernennja: 20.05.2022).

2. Simejnyj kodeks Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 10 sich. 2002 r. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1500> (data zvernennja: 20.05.2022).

3. Antokol's'kyj M.V. Simejne pravo: pidruch. Vyd. 2-e, pererob. i dop. Moskva: Norma, 2002. 336 s.

4. Mihjejeva L.Ju. Instytut opiky ta pikluvannja v suchasnyh umovah. *Derzhava i pravo*. 2003. № 5. S. 53–59.

5. Bevz G.M. Social'no-psyhologichni chynnyky vynyknennja ta rozvytku pryjomnogo bat'kivstva: avtoref. dys. ... kand. psyhol. nauk: 19.00.05. In-t psyhologii' im. G.S. Kostjuka. Kyi'v, 2002. 21 s.

6. Konstytucija Ukrai'ny (iz zminamy, vnesenyzy Zakonamy Ukrai'ny vid 8 grud. 2004 r. № 2222-IV, vid 1 ljut. 2011 r. № 2952-VI, vid 19 ver. 2013 r. № 586-VII, vid 21 ljut. 2014 r. № 742-VII). URL: <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html> (data zvernennja: 20.05.2022).

7. Konvencija OON pro prava dytyny vid 20 lyst. 1989 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

[laws/show/995_021#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text) (data zvernennja: 20.05.2022).

8. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro pryjomnu sim'ju: postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 26 kvit. 2002 r. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text> (data zvernennja: 20.05.2022).

9. Social'ni sluzhby – rodyni: rozvytok novyh pidhodiv v Ukrai'ni / za red. I.M. Grygy, T.V. Semyginoi'. Kyi'v: Data Bank Ukrai'na, 2002. 128 s.

10. Jamnenko T.M. Zahyst prav ditej, pozbavlenyh bat'kivs'kogo pikluvannja, z urahuvannjam mizhnarodnyh dogovoriv z pytan' simejnogo prava. *Naukovi praci Nacional'nogo aviacijnogo universytetu. Serija: Jurydychnyj visnyk «Povitrjane i kosmichne pravo»*. Kyi'v: NAU, 2022. № 1(62). S. 126-132.

11. Pro vnesennja zmin do dejakyh postanov Kabinetu Ministriv Ukrai'ny shhodo zahystu prav ditej na period nadzvychajnogo abo vojen'nogo stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 22 ber. 2022 r. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#n15> (data zvernennja: 20.05.2022).

**FOSTER FAMILY AS A FORM OF CARE FOR ORPHANS
AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL SWIMMING:
CHALLENGES OF TODAY**

National Aviation University

Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine

E-mails: hanna.hrabovska@npp.nau.edu.ua, 5661840@stud.nau.edu.ua

Purpose: to explore the legal framework of the foster family as a form of care for orphans and children deprived of parental care during the war. Focus on improving the rules of legislation in the field of regulation of foster care in real time. **Methods:** literary (elaboration of literary sources, textbooks, monographs, articles from legal journals, legal norms of current legislation), documentary analysis and synthesis, comparative analysis, objective truth, cognitive-analytical, etc. The multifaceted nature of the subject of research has led to the use of both general and private scientific methods. **Results:** the peculiarities of reforming and functioning of the system of guardianship of orphans in Ukraine under martial law are analyzed. In particular, emphasis was placed on the fact that the foster family in Ukraine must become one of the most common forms of care for orphans and children deprived of parental care. That is why the government has temporarily decided to simplify the procedure for custody of orphans and children deprived of parental care for the period of martial law in the country. Because today's challenges are prompting many scholars and practitioners to seek to improve this form of child care. **Discussion:** the normative base that provides requirements for foster families and the conditions under which they can provide care for orphans and children deprived of parental care in martial law in Ukraine was analyzed. The foster family is a form of family upbringing, it also remains a form of state care for orphans and children deprived of parental care, so the state retains a number of functions: child support, wages for foster parents, methodological training and assistance them in the upbringing of orphans, control over the maintenance and upbringing of children. Also very important and relevant are the issues of creating favorable conditions for development and family upbringing of children because of them depends on the future of the country.

Key words: children deprived of parental care; orphans; children's rights; foster families; protection of children's rights; child care in wartime.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2022